

A TÖRTETŐ.

Már Kr. e. az V. században azt tanította az *akragasi Empedokles*, hogy a világban két mozgató ok található: a *φιλα* és a *νεικος*, a vonzalom, kedvelés és a viszály. A vonzalom épít, egyesít, összhangot teremt, ő hozza létre az életet és a lelket, a viszály ellenben irigy, rombol, atomizál és anarchiára vezet. *Empedokles* metafizikájában lélektani intuíció lappang, amely a költészet nagy alkotásainak emberismerő bölcsességében is gyakran visszatér. A *Niebelungenlied* lélektani tartalma pl. abban a megállapításban foglalható össze, hogy a szeretet körébe belép a versengés, viszály, megkezdi bomlasztó munkáját és harca, pusztulásra vezet: Die Liebe lohnt sich zuletzt immer mit Leid.

Az élet lényegileg valóban egyfelől harc, küzdelem a létért és érvényesülésért, vetélkedés, elkülönülés, másfelől azonban a rokonérzelem, jószág, szeretet, odaadás, közösségérzelem is mélyen és eredetileg a vitalitás mivoltában gyökerezik. Minden élőlényben megvan a vonzódás, a készség szeretetre és önfeláldozásra, de megvan benne a vágy az érvényesülésre, mások túlszárnyalására is: az «Én legyek az első a világon!» gőgös impulzusa.

Az érvényesülésre-törekvés, ami egyúttal lényegileg másokontúlneni-törekvés is, minden étellel együtt jár, az élet elemi adott-ságai közé tartozik.

Ha két kutya közül az egyiket megsimogatjuk, felvesszük stb., akkor a másik iparkodik hízelegni, a figyelmet magárvonni, az elsőt lekonkurrálni, nyeregből kiütni, utólag pedig esetleg meg is támadja és elmarja azt. — Ha új csirke érkezik az ólba, akkor a régebben ott élő, még akkor is, ha kisebb az újnál, megtámadja és lehetőleg jól helyben hagyja ezt, hogy így, szerzett elsőségét, fölényét biztosítsa. — Ha egy iskolaudvarba belépünk és a játszó, huzakodó gyermekek észreveszik, hogy figyelmünket magukra vonták, akkor csakhamar egyik is, másik is megpróbálja a játékban, futásban, dobásban, vagy az iskolatárs le-birkózása által kitüntetni magát és, ha ez sikerül neki, nem furakodik lopva vetett, tetszésért esengő pillantásokkal. — Fialtal, vitalitástól duzzadó népek férfaiának szórakozásai között jelentős szerepe van az erő és bátorság harcias összemérésének. A *St. Gallen-i* monostornál táborozó magyarok mulatozás után parancsnokaik előtt birkózni, sőt fegyverrel viaskodni kezdtek páronkint, hogy ügyességüket és bátorságukat bemutassák.

Mind a szeretet, jószág, mind pedig az érvényesülésre és mások meg-

előzésére való törekvés nem csupán vitális, hanem egyúttal szociális magatartások is, a társas együttélésből erednek és csak társas közösségben van értelmük. Lényegükhöz tartozik a másokra való irányulás. Az egyénben csak, mint valamely közösség tagjában merülhet fel a szeretet érzelme és csak önmagát másokkal összehasonlítva, kelhet versenyre. A szeretet igenlő, előmozdító szociális érzelm és érzület, az érvényesülésre és másokon túltenni törekvés pedig tagadó, elzárkózó, az ént igenlő. A szociális viszonylatok, érzelmek és magatartások tehát vitális eredetűek, részben az ember-alatti, nem-személyes, nem-szellemi világában is megtalálhatók, és ott kell származásukat gyökerüket keresnünk.

Az egyéni-személyes világ, a szellem világa a szerves étellel szemben újabb létkategória, magasabb létréteg. A modern jellemteni vizsgálódás ép ezért az emberi egyéniséget egyfelől vitalitásnak, másfelől szellemnek tekinti, és bár a kettőt benne bizonyos fokig egységben állónak látja, a két oldalt vagy réteget egymástól mégis megkülönbözteti. A vitalításra itt ráépül az akarat, tudat és intellektus, tehát a személyiség.

A vitális és szociális alapmagatartások: az igenlő és a tagadó, a szeretet és versengő én-igenlés egyúttal a személyes, szellemi egyéniség és jellem alapvető irányai közé is tartoznak. Odaadás és érvényesülésre, megelőzésre való törekvés vitális eredetűek ugyan, de szellemi fokon, a személyes világban is visszatérnek. Az érvényesülésre törekvés, másokon túltenni vágyás egyetemes emberi tulajdonság, amely mindnyájunkban kiirthatatlanul megvan, de kiirtani nem is volna tanácsos, mert az emberiségnek, magának az életnek szüksége van rá.

Hogy az akarnok vagy törtető (stréber) típusát megkapjuk, csak ezt az érvényesülésre, emelkedésre, mások elhagyására való törekvést kell először is szélsőséges tisztaságában vennünk és másodszer a társadalom rétegeztségébe beleállítanunk. Az akarnok társadalomlélektani típus, jellemvonásai csak a társadalom rétegeztségéből érthetők meg. A törtetőt a felette található réteggel szemben a csekélyebb értékűség érzelmé tölti el, amely a feljutás, *carrière-csinálás* törekvésében nyilvánul meg.

Az akarnok típusa továbbá a jellemtanban szélső vagy egyirányú típus. A valóságban előforduló jellemek mindig többirányúak ugyan, de mégis előfordul, hogy a jellem egyik vagy másik iránya a többivel szemben túlsúlyra jut, és uralkodó lesz. A jellemtan tehát nem nélkülözheti a szélső vagy egyirányú típusokat sem, a típusalkotás ama határ-eseteit, amelyeket a valóság el nem ér ugyan, de többé-kevésbé megközelít. Ilyen a művész, az elméleti ember, a hatalomratörő ember, a hiú, *Molière* fősvénye stb., és ilyen az akarnok típusa is. A valóságban nincsenek *csak* stréberek, de vannak oly emberek, akikben a törtető jellemiránya más jellemvonásokkal szemben fokozottan érvényesül bizonyos fokig pedig minden ember törekszik érvényesülésre, felemelkedésre és mások felülmúlására.

A törtető egyfelől énre-irányuló (autista) jellem, akinek lelki élete énje körül forog. Bármilyen hevesek legyenek is vágyai, ezeket mindig meg tudja fékezni. Ha szenvedélyei követelők is, önfeledtséget nem tapasztalhatunk nála. Legnehezebben képes elviselni minden emberi becsvágy főakadályait, a csalódást és a hosszú halogatást, huzavonát. Ezzel lehet egy törtetőt leginkább magunk ellen bősztíteni. Az én-igenlő ember ellentéte az éntől menekvő, aki énjéről elfeledkezik, énjének mintegy hátat fordít, lelki életének középpontjába másokat állít. Ez a típus is lehet még önző (ha énjétől való elvonatkozása mások iránti kötelességének rovására megy), de sohasem törtető.

A saját létünk értelméhez hozzátartozik a saját képességeinknek, létjogosultságunknak, a sikernek érzelme, amely érzelmek ellentétei: a csökkent értékűség és tehetetlenség. Minden én kívánja tehát más én-nek felülmúlását, hogy így a saját létének, hatalmának érzelmét, az önmagába vetett hitet felfokozhassa. A saját nagyobb szellemi adományainkat csak a mások kisebb szellemi adományain, a saját nagyobb erőnkét csak mások gyengébb voltán, a saját fölényünket csak mások meghajlásán és csekélyebb értékűségén próbálhatjuk ki és élhetjük meg. Ha magatartásom azt fejezi ki, hogy én többet tudok, érek, többet számítok, több vagyok, mint más, akkor egyúttal azt is mondja, hogy más kevesebbet tud, ér, számít, jelent, szinte kevésbé létezik, mint én. A kitűnésre és a kitüntetésre való törekvésben *Nietzsche* helyesen fedezte fel a mások lebirkózására való törekvést, ha mindjárt az így szerzett győzelem csak óhajtott vagy álmodott is.

Ha azonban az akarnok egyfelől azok közé az emberek közé tartozik is, akiknek lelki életében minden az én körül forog, másfelől azért érzelmi és lelki megmozdulásai mégsem csupán az énre vonatkoznak, hanem másokra is irányulnak, amennyiben másokhoz igazodnak. A törtető ön-értékérzelmé, önérzete ugyanis mindig önmagának másokkal való összehasonlításán alapul. A stréber képtelen a közvetlen, naiv önértékérzelemre. Csak abban az esetben érzi magát értékesnek, ha másnál értékesebbnek érezheti magát, és akkor érzi magát értéktelennek, ha a csekélyebb értékűség érzelmé tölti el. *Max Scheler* helyesen állapítja meg, hogy az akarnok nem úgy hasonlítja össze a saját értékét a más értékével, hogy ezeket az értékeket közvetlenül látná, ezek nem olyan közvetlen adottságok számára, mint ahogyan valaki pl. erkölcsi eszményképet választ magának, hogy azt kövesse. A törtetőnél ellenkezőleg áll a dolog: az összehasonlítás az elsődleges és csak az összehasonlítás által adódik számára mind a saját, mind a másik értéke.¹

A törtetés nem azonos a nemes értelemben vett, haladásra és

¹ Max Scheler: *Formalismus in der Ethik*, 1927. — 368 l. — Fenti, Nietzsche-re vonatkozó megjegyzésünket v. ö. Klages: *Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches*, 1930. — 99 l. és köv.

emelkedésre törekvéssel. Az utóbbit mindig magasabb értékeknek szeretete vezeti, ezek pedig oszthatatlanok, el nem fogyaszthatók, és így, merőben alkalmatlanok arra, hogy birtoklásuk kérdése versengést, torzalkodást idézzon elő az emberek között. Aki pl. erkölcsi tökéletesedésre törekszik, annak elve a fejlesztve-fejlődés lesz. Az erkölcsi emelkedés, előrehaladás ugyanis egyáltalában nem függ attól, hogy másokat ezen az úton megelőztünk-e vagy pedig azok hagytak-e el bennünket. Mihelyt magamat erkölcsileg kiválóbbnak tartom, mint mást, vagy pedig más erkölcsi kiválóságát irigylem, rögtön a saját erkölcsi tökéletesedésre való törekvésemet gáncsoltam el, ítélem sikertelenségre, mert vétettem az alázat kötelme ellen, illetőleg beleestem az irigység bűnébe. Ebben az esetben továbbá voltaképp már nem is maga az erkölcsi tökéletesedés volt végcélom, igazi célom, hanem az az elismerés, dicséret, tisztelet, amelyben a társadalom az erényt részesíti. A kitüntetésre irányuló vágy gyakran csak burkolt, nem tudatos, hanem ideálok szépen hangzó jel-szavaival takarózó: az én saját önzését és érvényesülésre törekvését önmaga elől el akarja titkolni. Így jön létre a farizeuskodás, amely eszményekről beszél, de a saját érvényesülését gondolja. Ha ugyanis a farizeuskodó nyíltan megvallaná, hogy ő csak a saját kitűnésére, élre-kerülésre törekszik, akkor általános gáncsot aratna, tehát célját nem érhetné el. Ha ellenben törekvését és tevékenységét pl. önzetlen és közhasznú célok szolgálatának színeire festi át, akkor részesül az óhajtott dicséretben, elismerésben. A törtetés erkölcsi értékhamisításra vezet, amelynél az etikai díszlet gyakorlati furfangot takar. Hogyan érvényesüljünk? Hogyan csináljunk *carrière*-t? Hogyan érhetünk el sikereket? Az efajta kérdések megoldását az erkölcsi elvek épügy szolgálhatják, mint az erényes életre való nevelést, illetőleg az erényt itt úgy értelmezik, hogy az eredményeket ne zavarja, sőt szolgálja. Egy csapással két legyet lehet látszólag eltalálni, kettős eredményt elérni: erkölcsi tökéletesedést és gyakorlati célkitűzéseket.

A törtetés forrása az anyagi, térbeli javak és azok oszthatósága, elfogyaszthatósága, lefoglalhatósága. Ezeknek körében már nem mindegy, ki előzi meg a másikat. Az anyagi javak kiterjedtsége, térbelisége e javak értékét térbeli nagyságuktól teszi függővé. Egy mázsa búza kétszerannyit ér, mint a fele. Anyagi javakban tehát csak úgy részesíthetem az embereket, ha felosztom azokat közöttük. E javak tehát — amint ezt az értékelméleti igazságot elsőnek Szent Ágoston már kimondotta — oszthatók, és ezért elválasztják, versengésre indítják az embereket. Más a helyzet a magasabb értékeknél. A megismerés, a szépség, a szentség stb., nem kiterjedtek, tehát korlátlanul közölhetők és birtokolhatók. Lényegüknél fogva egyesítik és összekapcsolják az embereket.

Oszthatóságuknál fogva, az anyagi javak ritkák, korlátozottak, és az egyik ember többet birtokol belőlük, mint a másik. Az anyagi

javakat tehát az emberek, a bennük lakozó, törtető hajlamnál fogva, sokszor nem valódi értékük szerint értékelik, nem arra figyelnek, mijük van, hanem arra, amijük, másokhoz viszonyítva, nincs. A civilizáció javait és találmányait pl. csak a régi állapotokból az újba való átmenet idején becsülik meg, egyébként azonban hálátlanul úgy használják, mint a vizet, vagy a levegőt, amelyeket szintén csak akkor becsülnék sokra, ha lefoglalhatók volnának. Egy társadalmi osztály továbbá a saját abszolút előrehaladását az életszínvonal tekintetében gyakran nem érzi, hanem csak ennek a színvonalnak más osztályokéhoz viszonyított különbségére figyel.

Az anyagi javak ritkasága, a megszerzésükre irányuló törekvéshez viszonyítva, a társadalomban változik és e változással egyenes arányban tart lépést, mint függő változó, a törtető jellemvonások és magatartás általános elterjedése. Gazdasági válságok idején az általános elszegényedés, a gazdasági elhelyezkedés nehézségei stb., fokozzák a törtetést a társadalom tagjai között, világos jelül annak, hogy ez az anyagi javak oszthatóságára vezethető vissza.

Nagy baklövést követnek el az emberismeret terén azok, akik a törtetésben, stréberkedésben a fejlődésre, tökéletesedésre való sóvárgás megnyilatkozását látják. E felfogás szerint az emberek két csoportra oszlanak: elégedetlenekre, előretörőkre és elégedettekre, jóllakottakra, korlátolt filiszterekre. Az előbbiekből lesznek a nagy emberek, akik mindig valami jobbra törekednek, az utóbbiak alkotják az irigy tömeget, amely a nagyságot felforgatónak nevezi és iparkodik elgáncsolni. — Amint látjuk, ebben a felfogásban önellenmondás mutatkozik, mert az eleinte elégedettnek mondott tömegről, a nyárspolgárokról végül felismeri, hogy egyáltalában nem elégedett, hanem kielégítetlen érvényesülési vágy és életirigység (*ressentiment*) fűti a nagysággal szemben. Valóban, épp a tömegben, a szürke átlagban élnek erős törtető hajlamok.

A derék nyárspolgár erényes mivoltában akar nagy lenni, tisztességes és becsületes elveket vall, erényét és hasznát azonban egyensúlyban tudja tartani. Igaz, rendes körülmények között nem törekszik igen nagy előrejutásra, megelégszik a magasabb anyagi színvonal és társadalmi összeköttetések elérésével, de épp azért nyárspolgár, hogy mindenben közepes legyen és közepesség árán kiegyensúlyozott, mentes minden egyoldalúságtól. Mihelyt egy dolognak oda tudná dobni a többi, már nem lenne nyárspolgár, ugyanekkor azonban nem lehetne akarnok sem, mert a törtetőt épp a teljes odaadásra képtelen autizmus, a szenvedélyein uralkodni tudás jellemzi.

A kiváló embernek, művésznek, államférfinek stb., is érvényesülésre, *carrière-csinálására*, kell törekednie, hogy megvalósítsa azokat az értékeket, amelyeket lát és megvalósítani képes. Egy kiváló ember törekvése és harca az érvényesülésért, pl. egy kiváló politikusé, azonban mindig

gondolatot, elgondolást is szolgál és ez nagyvonalúvá teszi, az akarnoknál viszont az emelkedés öncél. Az az ügyesség is, amit a nagy ember a saját érvényesülése érdekében kifejt, egészen másfajta, mint a törtető ügyessége. Kétféle ügyesség van. Egyik a nyárspolgár és az akarnok ügyessége, amely haszonhajhászó (utilisztikus), az előnyhöz kötött, mint az ökör a járomhoz. A másfajta ügyesség a kiváló ember ügyessége, ez a sas ügyessége a tiszta levegőben és friss szélben.

Közös vonása a nyárspolárnak és akarnoknak a megalkuvás is. A törtető elvtelen, mert minden elvet és célt a legfőbb célnak, a másokhoz viszonyított emelkedésnek rendel alá. Ezt a tényállást a törtető önmagáról, szépítve, úgy fejezi ki, hogy a gyakorlat emberének, vagy életrealónak, vagy a tényleges viszonyokkal számot vetőnek stb., vallja magát. Az akarnok elvtelensége azonban nem jelent lágyságot, mert, ha *carrière-szemponyjai* úgy kívánják, kérlelhetetlen tud lenni. Elvtelensége abban nyilvánul, hogy ha kell, mindent elárul, mindenhez és mindenkihez hűtlen lesz, mindenről lemond, egyetlen elvet és szenvedélyt kivéve, amelyen nem tud uralkodni: a mások fölé emelkedést.

A törtető nem lehet őszinte és becsületes. A formális és a külsőleges becsületeséget ugyan buzgón gyakorolja, nem vét a jogi és erkölcsi törvények betűi, és főleg az erkölcsi közfelfogás ellen, sőt valóságos erénycsász. Ellenben bizonyos legális lelkiismeretlenséget tapasztalunk nála, amennyiben a szakmája körébe és hatáskörébe eső, értékes célkitűzéseket önmagukért sohasem támogatja őszinte jóakarattal, sőt elgáncsolja, ha érdekeit zavarják. A vezető kulturális vagy egyéb pozícióban lévő akarnok csupa szürke, tehetségtelen és nem nagyon eszes embereket segít maga körül érvényesüléshez, nehogy vetélytársra, vagy kritikusra akadjon. A törtetés ellen-kiválasztást (kontraszelekciót) hoz létre a társadalomban. A tömegek törtétese található előidéző ok gyanánt a *hanyatló* demokrácia ellen-kiválasztása, nivelláló egyenlőség-hóbortja és a hanyatló liberalizmus individualisztikus önzése mögött. A liberalizmus konkurrencialelve a törtetés megnyilatkozása, és ugyancsak a törtetés nyilvánul meg, csupán passzívabb, tehetetlenebb formában, az egyenlőség követelésében is, ha e követelés mögött a nagyságnak, a feljebb állónak lealacsonyítására való törekvés lappang.

Nemcsak a rejtőző, burkolt, farizeuskodó törtetés esetében, hanem általában mindenfajta akarnoknál lelki álarccal találkozunk, illetőleg úgy is mondhatjuk, hogy nincs teljesen nyílt akarnok, hanem többé-kevésbé valamennyi farizeuskodik. A lelki álarccok a létért való küzdelemnek és az érvényesülésnek pompás eszközei. A törtető érdeke, hogy bizonyos tulajdonságait ne mutassa meg, néha önmagának sem, hanem az ellenkező hajlam látszatát keltse, így pl. már a konvencionális udvariasság eseteiben is. Még a test betegsége is lehet ilyen álarc, szolgálhatja az akarnok másokon túltenni vágyakozását. Egy tanuló irigységét pl. felkelti az

az osztálytársa, aki valamely tárgyat jobban «tud», mint ő, pl. tornát vagy latint. Mikor e tanuló, hosszabb vagy rövidebb idő alatt, képességének fájdalmas gyengébségéről megbizonyosodott, akkor valamely betegség vesz erőt rajta, igazi betegség, amely őt a torna-, illetőleg latinóráktól hosszú ideig távoltartja, és így mentésül szolgál a kis törtetőnek a gyengébb képesség önérzet-csorbitó önvádjával szemben. Ha a betegség elmúlt, akkor ezen öntudatlan taktikájú és célszerűségű lelki rendeltetését esetleg rosszullet, szívdobogás, fejfájás, hányás stb., veszi át, amelyek a tanulót latin- vagy tornaórák előtt fogják el.

A stréberség elsöleges lélektani és jellemtani határozomány, vagyis alapvető, további tulajdonságokra vissza nem vezethető adottság. Mindazonáltal vannak vele rokon tulajdonságok, amelyekkel keveredhetik, a kölcsönös indítás és erősítés viszonyában állhat., noha ezekben a tulajdonságokban megkülönböztető maradék nélkül fel nem oldható. E tulajdonságok tehát indítóokok lehetnek törtetésre.

Az akarnok különböző altípusait, fajtáit 1. a törtetés indítóokai, rugói, 2. céljai, 3. eszközei és 4. sikere vagy sikertelensége szerint a következőképpen osztályozhatjuk.

Indítóokai szerint lehet valaki becsvágyból, a csekélyebb értékűség érzelme folytán, irigységből, hiúságból vagy féltékenységből akarnok.

A becsvágy az érvényesülésre törekvés egészséges és jogosult formája mindaddig, amíg önmagával és másokkal szemben igazságos, vagyis nem törekszik többre, mint ami arravalóságánál fogva megilleti.

A túlzott becsvágy az ellentétek egymásba való átcsapásának elvé-nél fogva, mindig a saját ellentétének: a csekélyebb értékűség érzelme-nek jele és túlpótlása. Az *Adler, Kunkel, Wexberg, Kronfeld* stb. által képviselt individuálszichológia szerint különösen a szervezet csekélyebb értékűsége az, amely a csekélyebb értékűség érzelmeinek folytonos táplálékot ad, úgy, hogy hatása rendkívül tartós. Az ember nem tudja a saját gyengeségének, elégtelenségének érzelmét egyszerűen tudomásul venni és aztán napirendre térni felette, mert az emberi lélek szervesen célirányos, a személyiség teljes kifejtésére irányul. Ezt a célt, amint az individuálszichológia hangsúlyozza, az ember nem képes feladni, hanem ellenkezőleg, minél inkább veszélyeztetve látszik, annál élesebben és kizárólagosabban tűzi maga elé. A célnak ez a különösen éles kitűzése pedig parancsolólag követeli a kiegyenlítést, pótlást. Ha az önérzetnek, önérték-érzelemnek teljesítményekkel való helyreállítására irányuló, első próbák kudarcot vallottak, akkor ezt a személyiség vereségnek érzi, amelyet fokozott erőfeszítéssel, gyakorlással, fáradozással iparkodik kiköszörölni. *Byron* pl., aki sánta volt, gyermekkorában első tornásza volt osztályának, és később is nagyobb elégtételnek érezte a *Hellespontus* átúszását, mint a költői világhírnevet és általános elismerést.

A túlzott becsvágy kielégítéséhez azonban nem elég a saját képes-

ségeink győzelme, saját nehézségeink felett, hanem szükséges hozzá a kevésbé tehetségesek veresége is, mint az egyén előzetes önmagát-összehasonlításának pozitív eredménye. A gyengék érvényesülésre-törekvése tehát éppen nem kisebb, mint az erőseké, sőt ellenkezőleg: az érvényesülés vágya épp a gyengéknél szokott önzéssé, uralomratöréssé, zsarnoksággá kifejlődni. Ennek a fejlődésnek az iránya azonban nem a közösség életébe való, hasznos bekapcsolódás felé tart, és nem is az élet felé, hanem az életből kifelé, életellenes irányban halad, mert mások rovására akar érvényesülni. A saját gyengeségünk által való uralkodás másokon azután, az individuálpaszichológia szerint, a neurózisokban éri el legélesebb fokát, amelyeknek tudatalatti taktikája által a neurotikus önmagát elszigetelt embertársaitól, és egyúttal környezetét önmagával szemben figyelemre, alkalmazkodásra kényszeríti, hogy így ő legyen felül, ő legyen a középpont, és fölénye megtámadhatatlanul álljon.

Az individuálpaszichológia így felfedezi egyfelől az önmagát másokkal összehasonlító törtető típusát, másfelől ennek a típusnak passzív megfelelőjét: a tehetetlensége folytán önmérgezős állapotba kerülő életirigységet (*ressentiment*).

Az irigység is lehet táplálója a törtetésnek és viszont. Az irigység lényegileg félelem attól, hogy mások bennünket felülmúlnak. Az irigy ember önmaga számára visszatetszőnek érzi, ha más bármiképp is kiemelkedik a közös, átlagos mérték fölé, és vagy idáig vissza akar nyomni másokat, vagy pedig maga is fel akar emelkedni hasonló fokig. Az irigységet másnak érdeme sérti, amint erre az ógörög cserépszavazások története is bőségesen szolgáltat példákat. A teljesítményekre képes irigység vezet törtetésre, a tehetetlen irigység viszont, amely mások aláértékelésével akarja magát kárpótolni, életirigységbe megy át. *Nietzsche* egy, történelmi szempontból is tanulságos megjegyzése szerint, a görögök a költői és a tornaversenyek küzdelmeit vezették be és ezáltal a versengést oly térre szorították, ahol az kiélhette magát anélkül, hogy a politikai rendet veszedelembé döntötte volna.

A tulajdonképpeni irigységet mások élvezete és birtoklása nem csupán keserűen érinti, hanem gyűlöletet is kelt benne, vagyis az irigység — amint *Aristoteles* kiváló emberismerete már megformálta — nem annyira javak birtoklására, mint inkább a birtokló személy ellen irányul. Ha mások javai nem a szerencsének, véletlennek, idegen kegynek stb., hanem a természetnek az adományai, amelyek személyes és veleszületett természetűek, akkor még nagyobb az irigység. Az egyéni irigységhez hasonlóan, kollektív irigység is lehetséges: ilyen volt *Róma* irigysége *Karthágó* ellen.

Érvényesülésre törekvés, csekélyebb értékűség tudata, irigység, törtetés, féltékenység stb., egymásbafonódást és átmenetet mutatnak. Az irigység fullánkja azért éri az önértéktudatot, mert az irigy ember a saját

elégtelenségével szemben nehéz szemrehányásnak érzi az irigyeltnek több-letértékeit. — Az irigység életirigységgé válik, ha megalázott, megcsúfolt, eltiport emberek a számukra egyetlen lehetséges bosszúhoz folyamodnak: viszonzásul becsmérelnék, lerántanak és rombolnak mindent, ami megalázóik eszménye, amiben ezek hisznek és amire gondolatvilágukat felépítik. Az életirigység és a törtetés között az a különbség, hogy amíg utóbbi a saját értékeit és javait akarja, másokéihoz viszonyítva, emelni, addig az életirigység az idegen jólétet, boldogságot és értéket akarja zavarni, kevesbíteni, hátráltatni. Az életirigység, *ressentiment* az élet gyűlölete, az élet megmérgezettsége következtében. Ha a csekélyebb értékűség tehetetlen és passzív, akkor nem törtetésbe, hanem életirigységbe megy át. A túlpótlásra irányuló vágy itt *Proteus*-ként változtatja eszközeit és álarcait, csakhogy sebezhesen, de burkoltan anélkül, hogy felfedezzék. A csúnya nőt pl. más nők szépségével szemben, a filisztert mások szellemével szemben, a beteget az egészségessel, a gyengét az erőssel, a közepeset a kiválóval, a proletárt vagy kispolgárt a gazdagokkal és előkelőkkel szemben stb., életirigység esetében reménytelen és engesztelhetetlen gyűlölet tölti el. Ezért egyetlen vágya a bosszú. Bosszúja azonban csak akkor lehet sikeres, ha nem derül ki, hogy tőle ered, vagyis, ha csellel, fogásokkal, álarcokkal teszi láthatatlanná magát. Ezért pl. az életirigységtől megszállt ember elfogulatlan arccal fogja meg sem látni, észre sem venni azokat az értékeket, amelyek nélkülözése szívét emészti. Ezekről az értékektől titokban minden lehetőséget elvonni törekszik ahhoz, hogy mások észrevegyék és megismerjék őket. Ezenfelül pedig a rejtekből gúnyt, csúfolódást, gáncsot, rágalmat fog rájuk küldeni, nemkülönben pedig az e nemből jelentéktelen, közepes, sőt értéktelen dolgokat és embereket fogja dicsérni. A boldog emberekkel szemben életirigységtől megszállt boldogtalan ember kétségbevonja amazok képességét a boldogságra, illetőleg kétségbevonja, hogy az általa nélkülözött javak valakit is boldoggá tehetnének. Az életirigy ilyenkor pl. erkölcsi idealizmusba burkolódik, a lemondás, önmegtagadás, aszkézis egyedül boldogító mivoltát hirdeti, de nem valódi idealizmusból, hanem, hogy mások boldogságát a föld felszínéről kiirtsa. Az értékelés egy csalódási folyamata ez, amely által az életirigység alábecsüli azokat az értékeket, amelyeknek létezését még érzi ugyan, de amelyeket megvalósítani már nem képes. Ha pl. valaki másnak nagyobb vagyónára irigykedik, akkor lehetséges, hogy ő is ugyanakkora vagyónra fog törekedni, vagy pedig, hogy a másikat vagyónától megfosztani igyekszik. Ha azonban ebben az esetben egy gyári munkásról van pl. szó, aki a gyáros fiára irigykedik, akkor számára a fenti törekvések egyikének sikerére sincs kilátás. Irigysége tehát tehetetlen, vagyis életirigységbe megy át, esetleg idealizmussal álcázott formában. A munkás talán álkeresztény meggyőződéseket fog magáévátenni, amelyek a szegénységet önmagában jónak, a gazdagságot ellenben önmagában rossz-

nak tartják. Így pótolhatja a munkás önértéktudatának ama csorbáját, amely a saját vagyoni helyzetének a gyáros fiával történő összehasonlításából érték. Ez a pótlás azonban értékhamisítás árán jött létre.

A féltékenységek is lehet a törtetés rugója, mert a vetélytárral való versengésre vezet. További mozgatója lehet a törtetésnek a vakbuzgóság (fanatizmus) is, amely az erkölcsben és vallásban csak az életben rövidre jutott hiányérzelmeit pótló, a szerencséseken ezt megtorló rendszabályt lát. A mese rókája a szőlővel szemben aratott kudarcát azáltal bosszulja meg, hogy azt savanyúnak mondja. A gyenge testalkatú, silány vitalitású, félnék fanatikus pedig, a keresztény tanítás meghamisításával, esetleg azt fogja bizonyítani, hogy a test gyengesége, betegsége, rútsága és a gyávák békeszeretete isteni, a testi szépség, egészség, erő pedig ördögi dolgok. A fanatikusnak van egy titkos imperatívusza az étellel, virágzással, kacagással, boldogsággal, erővel, győzelemmel szemben, amely *Nietzsche* szerint így hangzik: «Ti mindnyájan tönkre kell, hogy menjetek*. A fanatikus erkölcsbíró, hogy az erkölcsi igazságosság nevében az élet hóhéra lehessen. Törtetése abban nyilvánul, hogy a más meggyőződésűekkel szemben önmagát különbnek akarja tudni, a kiválasztottak közé tartozónak.

Igen elterjedt indítéka végül a törtetésnek a hiúság is. Fölényre törekedni annyi, mint mások tiszteletére, elismerésére törekedni, és azt kívánni, hogy nyilvánosan is fölényben lévőnek lássanak bennünket. Ha a valódi fölény hiányzik, és ennek ellenére is azt kívánjuk, hogy mások fölényben levőnek tartsanak, akkor hiúságról beszélhetünk. Ha viszont a fölényt mások nem veszik észre, mindamellettt azzal valóságosan rendelkezünk, és mások elismerése még sem hiányzik nekünk, ez büszkeség. A büszkeség tehát ellentéte a hiúságnak. Az utóbbi nem akar valóban kiváló lenni, megelégszik azzal, ha kiválónak tűnik fel. A hiúság gyakran oly nagy az emberekben, hogy a kielégítésére irányuló vágy minden egyéb kielégülés után való sóvárgást felülmúl. *Nietzsche* joggal mondja az embereknek: «Vágyaitok nagyobbak, mint értelmetek, de hiúságtok felülmúlja vágyaitokat». A hiúság, mint önmagunk kiemelése, előtérbe helyezése, törtetésre vezet.

A törekvés célja szempontjából az akarnoknak annyiféle válfaja van, ahányféle az érték, amely törekvésünk tárgya lehet. Ez alkalommal nem tudunk kiterjeszkedni a megfelelő értékelméleti alapvetésre, és így kénytelenek vagyunk bizonyítás nélkül, pusztán felsorolni, hogy rangfokozat szerint vannak érzéki gyönyörértékek (hédonisztikus értékek), hasznértékek, vitális értékek és szellemi értékek, amelyek rétegződésükben megfelelnek az anyag, élet és szellem létkategóriáinak. A gyönyör- és hasznértékek tárgy ért ékek, a szellemi értékek személy ért ékek, a vitális értékeket pedig élőlények hordozzák. Minden törekvésünk szükségkép valamely értéket intencionál, még az értékellenes törekvés is. Utóbbi azonban alacsonyabb értéket választ, magasabbak rovására.

Az érzéki gyönyörök épügy lehetnek törtető versengés tárgyai, mint a haszonérték, a létfenntartás, kényelem és biztonság, amelyekért a nyárspolgár meghunyászkodva törtet.

A legritkább esetben irányul a törtetés vitális értékekre. Bár a törtetés energiái vitális gyökerűek, a vitális értékek nem alkalmasak arra, hogy akarnokok intencióinak tárgyai legyenek. Talán a sportban észlelhető törtetés sorolható e körbe, a csúcsteljesítmény (rekord) felé. Újabban egyébként a «csúcs», «él» stb., szavak a sportból közéletünk szólamaiba is belekerültek, bizonyságául annak, hogy e szólamok öntudatlanul is mennyi törtető gondolkodásmódot szívtak fel magukba.

A szellemi értékek, amint láttuk, oszthatatlanságuknál fogva, szintén nem alkalmasak arra, hogy törtetés céljai legyenek.

A hatalomra törekvés az, amiben a törtetés a szellemi értékekkel kapcsolatban elsősorban megnyilvánul. A hatalomra törő ember az akarnok legszellemibb válfaja, akár gazdasági hatalomra, akár politikaira, akár katonai hódításra törekedjen, akár pedig a tudományos világban vagy a művészet körében stb., elérhető hatalomra. A hatalomra törő akarnok mindent kisajátítani törekszik azon a területen, amely érvényesülési céljai körében fekszik. Vannak gazdasági diktátorok, tröszt-vezérek, vannak politikai törtető, akik a XIV. Lajosnak tulajdonított mintaszerint egész államokat és népeket sajátítanak ki, azonosítják azok gondolkodását, akaratát és érdekeit a sajátjukéval, vannak a tudományos életben is hatalmi emberek, akik legszívesebben az összes tudományos intézetek és társulatok egyesített igazgatói vagy elnökei lennének. Minden tudós vagy művész meg van kísértve a hatalomvágytól, legalább is annyiban, hogy néha-néha nehezére esik nem venni rossz néven másoktól, ha nem úgy gondolkodnak, illetőleg nem úgy éreznek és nem abban a stílusban alkotnak, ahogyan ő.

Másik lehetséges cél a szellemi értékekkel kapcsolatban a törtetés számára mások tiszteletének és jóvéleményének megszerzése. A törtetés indítéka szempontjából az akarnokoknak ez a típusa egybeesik a hiú akarnok típusával. Meggazdagodásra és vagyona növelésére is nemcsak a haszonérték, a kényelmes és biztonságos élet, hanem a vagyonnal járó megbecsülés vagy hatalom szintén serkentheti a törtetőt. A mások tiszteletének elnyerésére törekvő akarnok célja, hogy őt inkább tiszteljék, mint mást. Ezt a célt azonban a mást megillető tisztelet csökkentése útján is lehet szolgálni. A törtető tehát mások lenézését terjeszti, az embereknek egymásról való véleményét kölcsönös lenézéssé változtatja át.

A másokon túltenni törekvés eszközei szempontjából az akarnok két válfaja az erőszakos törtető és a hízelgő törtető vagy élősködő. Mihelyt egy irány győz, ellepik és nyárspolgárivá teszik az élősködők. E szempontból igen tanulságos a kereszténység története, már Nagy Konstantintól, azé a világnézeté, amelyet utolérhetetlen értékeinél is nagyobb arányokban leptek és lepnek el élősködők.

Az akarnok altípusainak utolsó felosztási szempontja a törtetés meghiúsulása, illetőleg sikere. Elsőnek megfelel a sérelmező vagy sópánkodó (queruláns), a másodiknak a felkapaszkodott.

A révbe jutott akarnok a felkapaszkodott, akinek azonban törtéte még nem ért véget. Most otthonossá kell válnia a magasabb réteg körében, de ez nem sikerül neki. Nem képes ugyanis magáévá tenni a magasabb réteg életformáját. Miért? Talán azért, mert nem hordozza annak magasabb értékeit, és nincs magasabb hivatástudata? Mindez nem elégséges magyarázat. Az emberi gyarlóság következtében ugyanis a magasabb réteg régi tagjai között is szükségképp mindig vannak olyanok, akik személyes képességeik és tulajdonságaik szempontjából nem ütik meg a mértéket. Miért éppen csak a felkapaszkodotton látszik bizonyos oda-nem-tartozás, oda-nem-valóság, amely őt a csekélyebb értékűség érzelmével kínozza, és felemelkedettségének fitogtatására készíti ellensúlyozásul?

A magyarázata felkapaszkodott lelki ürességében rejlik. A felkapaszkodott lélekben üres marad, mert régi életmódjától elszakadt, a saját vagyoni előrehaladásával azonban szellemileg nem tud lépést tartani, tehát az új életmódhoz, nagykaliberűhöz, a réginél magasabbhoz nem ért.

Az akarnok altípusainak ezzel végére értünk anélkül, hogy felsorolásunkat kimerítőnek tekinthetnénk. Az élet óceánja áttekinthetetlenül sokféle lelkiületet mos elő.

Utolsó kérdésünk az akarnok vizsgálatával kapcsolatban az a probléma, hogy ha a törtetés vitális gyökerű, maga az élet eredetileg is vetelkedik, érvényesülésre tör, akkor hogyan lehetséges mégis, hogy az akarnok jellemének egész iránya életellenes? Hol végződik az egészséges, és hol kezdődik az eltávolodás tőle? A vetelkedés, mások felülmúlására törekvés egészséges addig, amíg teljesítményekben és nem életirigységben, az élet megmérgezésében, valamint az értékelés pervertálásában nyilvánul, továbbá, amíg az értékeknek és az embertársaknak, a közönségnek szolgálatával összhangban marad, attól nem szakad el. Ha azonban egy lélekalkat számára a törtetés öncél lesz, akkor eredményt eredmény után érhet el, de az életet elveszti. Az akarnok élete számára egyetlen mérték a mások teljesítménye. Nincs más célja, mint hogy egy lépés előnye legyen mások teljesítményeivel szemben.

Ezért minden életbölcesség foglalta annak a mély paradoxonnak gyakorlati felismerése, hogy az érvényesülési törekvés, az én-igenlés önmagában nem állhat meg, önmagát lerontja. A jóság, az én-ről való elfeledkezés az én-igenlés egyetlen, valóban sikeres útja és módja. Laoce egy mondása jut eszünkbe:

«Az ég megmarad és a föld állandó. Az ég megmaradhat és a föld fennállhat, mert nem önmaguknak élnek. A bölcs ezért elhagyja énjét, és ő maga továbbhalad, elveszti énjét, és megtartja önmagát. Vájjon nem azért-e, mert nincs benne önzés? Így kifejelezheti önmagát».

Noszlopi László.